

УДК 821.1612(07)

КОМПАРАТИВНИЙ ПІДХІД У СИСТЕМІ ШКІЛЬНОГО КУРСУ СЛОВЕСНОСТІ

Градовський А. В.

У статті проаналізовано окремі аспекти компаративного вивчення шкільного курсу української та світової літератур, сформульовано принципи та встановлено їх зв'язки із загальнодидактичними підходами. Обґрунтовано систему компаративного вивчення літератур, яка включає різноманітні методи, засоби і форми навчальної діяльності в середній школі.

Ключові слова: українська література, компаративний підхід, методика, метод, прийом.

В статье проанализированы отдельные аспекты компаративного изучения школьного курса украинской и мировой литератур, сформулированы принципы и установлены их связи с общедидактическими подходами. Обоснована система компаративного изучения литератур, которая включает различные методы, средства и формы учебной деятельности в средней школе.

Ключевые слова: украинская литература, компаративный подход, методика, метод, прием.

The author analyzes some aspects of comparative study of the Ukrainian and World Literature at school, defines the principles and their relationships with general methodological approaches, substantiates the system of comparative study of literature that encompasses various methods, ways and forms of educational work at secondary school.

Key words: Ukrainian Literature, comparative approach, methodology, method, technique.

Цілісне сприймання світового літературного процесу як художньої єдності можливе лише за умови адекватної рецепції явищ вітчизняної й зарубіжної літератур. Це зобов'язує викладачів обох літератур ставити перед учнями однакові вимоги щодо проведення спостережень над художніми текстами з метою показати художню трансформацію фабули; визначити етапи розгортання сюжету, пояснити їх роль у розкритті персонажів; встановити характер конфлікту як енергоносія всієї художньої системи твору; відстежити композиційну своєрідність твору, продемонструвати в ньому місце несюжетних елементів і, зрештою, виявити структуротвірну домінанту як той єдиний фактор, який поєднує (структурує) елементи тексту в цілісність.

В основу порівняльного вивчення курсу української та зарубіжної літератур, на наш погляд, необхідно покласти філософські, загальнономистецькі, методичні, дидактичні та суто компаративістські принципи.

Фундаментальні принципи компаративного дослідження можна згрупувати навколо основних питань, які відносяться до загальної теорії порівняльного вивчення літератур:

- які одиниці літературного процесу потрібно зіставляти для того, щоб дослідження було спрямоване на розв'язання кінцевого завдання – встановлення загальних і часткових закономірностей світового літературного розвитку, які проявляються (синхронно й діахронно) у безмежній різноманітності національних форм й індивідуальних творчих рішень і складаються в системній єдності світового літературного процесу в певні типологічні ряди;

- у яких історичних параметрах зіставлення науково виправдане – чи лише в межах певної історико-літературної епохи, чи воно можливе як зіставлення процесів, що відносяться до різних стадій художнього розвитку;

- як розуміти сутність самого феномена типологічної спільності (подібності, спорідненості, близькості) літературних процесів (маємо на увазі, що

навіть за наявності між ними генетичного й культурно-історичного зв'язку вони не виступають фактором, який визначає на даному етапі їх типологічну спорідненість);

- об'єктивні критерії віднесення порівняльних процесів чи явищ до типологічно спільних і відмінних.

Говорячи про фундаментальні принципи порівняльного методу, варто нагадати міркування М. Храпченка про те, що лише за однорідності основних принципів типологічних досліджень можна досягти порівняльних результатів.

Дослідник піддав сумніву прийнятті багатьма літературознавцями групування письменників за спільністю світогляду й за тим, як пов'язані в літературному творі характери та обставини та як співвідносяться в них соціальні й психологічні характери героїв і т. ін. Одним із серйозних аргументів автора проти таких принципів відбору матеріалу для порівняльного аналізу є вузькість сфери можливої дії кожного із них.

Під час порівняльного вивчення літератури словесник повинен працювати над формуванням в учнів таких умінь:

- установити факт генетичної спорідненості;
- уміти характеризувати (описувати) подібні або близькі явища;
- порівнювати літературно-мистецькі твори на різних рівнях структури (фоніка, лексика, граматики, синтаксис, фабула, сюжет, простір, час, семантика);
- з'ясувати специфіку, національні особливості художніх творів;
- відстежувати спільне в кількох творах і тим самим вибудовувати історико-типологічний ряд.

Найефективнішими, на наш погляд, можуть бути такі методи аналізу:

- контекстуальний історико-літературний аналіз;
- структурно-семантичний аналіз;
- літературознавчий коментар;
- текстологічний аналіз;
- літературно-красознавчий аналіз;
- лінгвістичний аспект аналізу кольорової символіки тощо.

У системі уроків компаративного вивчення літератур варто виокремити: літературно-історичне дослідження, літературний портрет, літературно-психологічне дослідження, філософський діалог, літературний етюд, текстологічне дослідження, літературно-музична композиція, літературний театр, літературознавчий практикум з елементами бесіди, урок запитань і відповідей, діалог персонажів.

Відповідно до закономірностей мисленнєвої діяльності учнів увесь матеріал варто групувати та структурувати з урахуванням обраних методів педагогічного стимулювання, а потім подавати у вигляді завдань, зокрема таких:

- встановлення причинно-наслідкових зв'язків об'єктів вивчення: дослідження системи між літературними зразками вітчизняними та зарубіжними;
- з'ясування загальних закономірностей розвитку літературного процесу, на їх основі синхроністичних точок дотику;
- усвідомлення структури об'єкта вивчення, виявлення зв'язків між її елементами, вивчення парадигми української та зарубіжної літератур;
- виявлення специфіки об'єкта вивчення та систем.

Компонуючи таким чином навчальний матеріал, учитель має можливість не лише плідно використовувати наявний арсенал педагогічних стимулів, але й охопити всі ранги навчального матеріалу, які виділені сучасною дидактикою й визначають матеріал, що регламентує процеси перетворення.

Слід зауважити, що компаративне освоєння певних тем може здійснюватися не тільки на уроках, а й у процесі проведення позакласних заходів (літературних вечорів, засідань гуртків, факультативів та ін.).

Як показує практика, головна мета тут полягає не в нагромадженні знань, фактів, а у виробленні здатності учнів самостійно мислити, розуміти твір мистецтва, правильно його оцінювати.

Для поліпшення літературної освіти, зокрема компаративного вивчення, для обґрунтованого визначення його обсягу необхідно передусім розробити наукові критерії відбору матеріалу.

Поділяємо переконання деяких відомих представників педагогічної науки в тому, що вдосконалення принципів і критеріїв відбору матеріалу, яке визначає зміст навчальної дисципліни, є одним з першорядних завдань. Втім на сучасному етапі це завдання – чи не найслабша ланка методики літератури й дидактики в цілому.

Головним критерієм відбору художніх творів для компаративного вивчення в середній школі цілком умотивовано вважається принцип високої художньої вартості творів та їхня актуальність. Однак скарбниця видатних творів вітчизняної й світової літератури надто велика, а тому реально не може бути охоплена шкільними програмами.

Можна стверджувати, що саме тут починається головна складність, оскільки поряд із включеними в програму найзначнішими творами є ще багато значущого матеріалу, що вимагає свого місця в духовному світі учнів. Тому усталені загальні орієнтації на найсуттєвіші явища світової та вітчизняної класики вимагають свого подальшого серйозного уточнення та вдосконалення.

Успіх шкільного викладання ідей літературної компаративістики залежить від задоволення певних вимог. Провідною, наскрізною й визначальною є вимога добору таких літературних явищ, які надаються до історико-типологічного зіставлення, тобто репрезентують типологічно співвідносні явища різних літератур.

Із фонду найвеличніших цінностей мистецтва слова, на нашу думку, необхідно відібрати найхарактерніші явища тих чи інших історико-літературних періодів, напрямів, течій і стилів.

Типологічні сходження між літературами відбивають паралелізм літературних процесів у народів, які перебувають на однакових щаблях суспільного розвитку, а літературні впливи, у свою чергу, обумовлюються й стимулюються типологічними сходженнями. Тому від типологічних сходжень у термінологічному їх розумінні варто відрізнити сходження, які умовно можна називати подібностями чи аналогіями. Такі, наприклад, аналогії, викликані універсальними архетипами образного мислення (подібність метафоричного фонду, топосів, так звані “вічні теми”, жанрові утворення тощо).

Дидактична модель організації уроків компаративного вивчення української літератури може бути такою:

I етап: добір художніх творів:

- висока художня якість твору;
- доступність твору учням;
- жанрова різноманітність;
- актуальність проблематики.

II етап: перспективи планування:

- тематика;
- типи;
- види;
- цілі.

III етап: характер діяльності на уроках:

- учителя – спрямовальна, корегувальна, контрольна, оцінна,
- учня – навчально-дослідна, творча, ігрова, комунікативна,
- проблемно-пошукова.

IV етап: комплекс методів та прийомів роботи:

- метод творчого читання;
- евристичний;
- дослідницький;
- репродуктивний.

V етап: пізнавальний:

- комунікативний;
- виховний;
- розвивальний;
- творчий.

Типи уроків: 1) інформативні (вступні); 2) підготовка учнів до самостійного читання та сприймання творів; 3) поглибленого аналітичного вивчення творів; 4) узагальнення.

Здійснення компаративного вивчення української та зарубіжної літератури має розглядатися як система, яка включає ефективні методи, прийоми, види, форми навчальної діяльності.

Мета системи – визначення найефективніших методів і форм навчальної діяльності, що сприятимуть формуванню в школярів поняття про світову літературу як діалектичну єдність, осмисленню ними міжлітературних контактів української та зарубіжної літератури.

Система забезпечувала інформаційний рівень навчання, зокрема:

– компаративні поняття (переклад, переспів, запозичення, наслідування, ремінісценції та інші);

– художні твори (зарубіжної літератури на українську тематику, українського письменства, генетично або типологічно споріднені з інонаціональними творами);

– факти взаємодії літератур.

Методологічну основу досліджень питань компаративного вивчення української літератури становлять підходи:

– діяльнісний (вимагає використання специфічних прийомів інтерпретації творів у процесі компаративного вивчення літератур);

– антропологічний (полягає в осмисленні психологічної нарації крізь призму реалій розвитку особистості);

– емпіричний (передбачає розгляд технології аналізу твору учнями на базі набутого власного досвіду в процесі компаративного підходу до вивчення художніх зразків);

– системно-структурний (полягає у використанні системного підходу до компаративного вивчення літератури, виявлення категоріальних, теоретичних та практичних компонентів, зв'язків та взаємозв'язків між українською та зарубіжною літературами);

– аналітико-прогностичний (полягає в оцінці ефективності компаративного підходу до вивчення української та зарубіжної літератур).

Виникає необхідність створення моделі, яка була б підґрунтям для оновлення методики вивчення української та зарубіжної літератур. Проектування такої моделі має забезпечити комплексне вирішення проблем компаративного вивчення української літератури, зокрема: оновлення мети, змісту, структури, технології та організації. Оптимальне поєднання цих параметрів передбачає емпіричний, системно-структурний, ситуативно-процесуальний та аналітико-прогностичний підхід до його здійснення.

Модель компаративного вивчення літератур включає такі компоненти:

– концептуальний – методологічні положення щодо процесу компаративного вивчення літератур;

– структурно-змістовий – моделювання структури компаративного вивчення літератури;

– технологічний – обґрунтування методики порівняльної інтерпретації літературних явищ;

– організаційно-дидактичний – змістове й методичне наповнення уроків компаративного вивчення української літератури.

Виокремимо тенденції, які впливають на процес оновлення:

– зміна основної парадигми освіти, зокрема, педагогічної, яка виявляється у визнанні формування гуманістичного типу особистості;

– інтеграція педагогічної освіти в систему міжнародного освітянського й наукового співробітництва;

– гуманізація та демократизація педагогічної освіти;

– відродження традицій вітчизняної освіти, духовної культури та національної системи виховання;

– інформатизація освіти, яка враховує специфіку навчання, ресурсні можливості освітніх предметів.

Етапи навчально-пізнавальної діяльності учнів у процесі компаративного вивчення літератури:

– адаптивно-мотиваційний (формування адаптивної діяльності та внутрішньої мотивації учнів);

- пізнавально-операційний (осмислення, оцінювання й корекція набутих знань);
- діяльнісно-продуктивний (оволодіння досвідом порівняльної інтерпретації творів, формування та корекція умінь);
- контрольнo-коригуючий (здійснення контролю за рівнем засвоєних знань).

Отже, компаративний підхід у системі шкільного курсу словесності не лише висвітлює особливості відбору навчального матеріалу та пропонує окремі принципи інтерпретації художнього тексту. Це – підґрунтя для оновлення методики вивчення української та зарубіжної літератур і водночас необхідний для словесника методичний та дидактичний інструментарій для успішної організації навчального процесу.